

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך כג, תשל"ב

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

לשוננו לעם

קונטרסים עממיים לענייני לשון
בעריכת ע' איתן ומ' מדן

אלול תשל"ב

מחזור כג, קונטרס י (ר"ל)

לשון כֶּסֶה וְעֶשׂוֹר

שתי שיחות בענייני לשון לקראת ראש השנה ויום הכיפורים

מאת

אבא בנדויד

תוספת:

מ' מדן - "בין כסה לעשור" וימים נוראים

הוצאת המזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית
ירושלים

שתי השיחות שודרו ב"קול ישראל".
השמיעון: דניאל פאר, דן פנר ושרה נאמן.

בהתקנת הקונטרס לדפוס סייעה

גורית רייך

דפוס רפאל חיים הכהן בע"מ, ירושלים

א

על ראש השנה

דניאל: שלום עליכם שרה ודן. הבה נשוחח על מועדי ישראל – מצד הלשון, כמובן. והואיל וענייני ראש השנה מרובים כל כך, מוטב שניגש מיד לשאלותינו. אני מניח, שגם אתם התכוונתם לנושא ועיינתם במקורות.

דן: כן, הדבר הראשון שחיפשתי היה, כמובן, במשנה, במסכת ראש השנה. אתם זוכרים, שלפני חג השבועות חיפשנו ולא מצאנו שום מסכת לחג השבועות. לראש השנה – דוקא יש מסכת, אבל לא קל למצוא אותה. פתחתי סדר מועד והתחלתי לדפדף. והנה אני מוצא מסכת פסחים, והשלישית של אתריה עוסקת ביום הכיפורים, ואחריה סופה, ועוד מסכת אחת, ורק אחרי כל אלה ראש השנה. וזה מפליא אותי. המסכתות מסודרות סדרים-סדרים: שישה סדרי משנה. והסדר השני נקרא סדר מועד – והנה המועדים שבתוכו בלי סדר!

שרה: אתה חיפשת לפי הסדר שבלוח?

דן: ולפי איזה סדר הייתי צריך לחפש?

דניאל: כנראה, יש כאן עיקרון אחר. על כל פנים לא לפי סדר הזמנים. הבט, יש כאן מסכתות גדולות וקטנות. בספרים הישנים היו נוהגים לרשום ליד כל מסכת כמה פרקים יש בתוכה, וליד כל פרק כמה משניות יש בו וכדו'.

מסכת גדולה, שיש בה פרקים הרבה, שמו בתחילה, מסכתות
קטנות בסוף. למשל במסכת סוכה 5 פרקים, ובראש השנה 4
פרקים, על כן סוכה קודם, וראש השנה אחריה.

שרה: כמו בקוראן, להבדיל: לפי מספר הפסוקים.
הפרשיות הארוכות ביותר בתחילה, והקטנות בסוף. איני
יודעת, למה סודרו כך. בימים ההם אולי היה נוח כך כדי
לשנן את הסדר בעל פה לפי המספרים?

דן: ואולי לשם ביקורת. ביקורת למעתיק, כדי לבדוק
אם לא השמיט בשעת ההעתקה. אולי, מי יודע.

דניאל: אבל בואו וניגש לעצם העניין: השם ראש השנה.
זה שם עתיק או לא? מה דעתכם?

שרה: במקרא בודאי איננו. ביחזקאל פרק מ' כתוב:
"בראש השנה בעשור לחודש". אם ראש השנה, איך אפשר
"בעשור לחודש"? ובכן אין זה ראש השנה שלנו. הלא ראש
השנה הוא גם ראש החודש, ולא בעשור לחודש.

דן: נכון, ראש חודש תשרי, ובמשנה בקיצור: "אחד
בתשרי". אנב השם תשרי לא היה שם עברי, אלא שם אפדי:
תִּשְׂרֵת. אלא מה? השם עלה עם צולי בבל. בתנ"ך היה לתשרי
שם אחר.

שרה: נכון, לא חודש תשרי, אלא ירח האיתנים. השמות
העבריים לפני גלות בבל היו כמו הפנעניים: ירח זיו, ירח
בול, ירח האיתנים. חודש תשרי נקרא אז ירח האיתנים.

דניאל: ובכן אין במקרא לא תשרי, ולא אחד בתשרי,
ולא ראש השנה. כל זה נאמר במקרא במלים אחרות לגמרי.
שרה: במלים אחרות וקצת באריכות: "בחודש השביעי

באחד לחודש, או ביום אחד לחודש השביעי". למשל, בעזרא מסופר, כי בתאריך הזה חידשו שבי ציון את הקרבת הקרבנות. זה היה בימי זרובבל. נאמר שם, שעוד לפני ייסוד ההיכל חידשו את עבודת הקודש. זה היה בודאי תאריך חשוב. אבל לא נזכר שם, שהדבר היה בראש השנה, אלא בתאריך יבש: "מיום אחד לחודש השביעי החלו להעלות עולות". כך הגדירו את היום, ולא בשם ראש השנה.

דן: אינני מתפלא על כך. איך היה אפשר לומר "ראש השנה" בחודש השביעי? אם חודש שביעי, הלא אין זה ראש השנה.

דניאל: אינני סבור שיש כאן סתירה חמורה כל כך. הנה גם אנחנו היום יש לנו כמה לוחות בעת ובעונה אחת. יש לנו לוח נוצרי, הנחשב כ"לוח עולמי", המתחיל ביאנואר; ויש לנו לוח יהודי, המתחיל בתשרי; ויש שנת לימודים, ויש שנת כספים. שנת הלימודים מתחילה באחר בספטמבר. שנת הכספים מתחילה באחד באפריל. כלומר יש לנו היום 4 ראשי שנה בתוך שנה אחת.

דן: בעצם גם אז היה כך. הנה כך פותחת מסכת ראש השנה:

ארבעה ראשי שנים הם:
באחד בניסן – ראש שנה למלכים ולרגלים.
באחד באול – ראש שנה למעשר בהמה.
באחד בתשרי – ראש שנה לשנים ולשמיטין וליובלות,
לנטיעה ולירקות.
באחד בשבט – ראש שנה לאילן וכו'.

אילו היה אז אחד באפריל שנת הכספים, היוודאי מכנים גם אותו באותו הסגנון: "באחד באפריל - ראש שנה לכספים ולמסים ולתקציבים".

דניאל: זהו מה שרציתי לומר. גם אז היו כמה ראשי שנים. שנת החקלאות באמת התחילה בתשרי, מפני שזה זמן היבולים למיניהם.

שרה: המקרא אומר זאת בפירוש: "וחג האסיף (הפונה לסוכות) בצאת השנה, באספך את מעשיך מן השדה" - בפירוש "בצאת השנה", או במקום אחר "וחג האסיף תקופת השנה". כלומר חודש תשרי היה חודש המפנה ("התקופה") בחקלאות, וזה נקרא "צאת השנה".

דניאל: ובכן אתם רואים, מבחינה אחת נחשב תשרי בתנ"ך החודש השביעי, כלומר במחצית השנה; ומבחינה אחרת זו הייתה גם תחילת השנה - ולא הייתה כל סתירה. אבל עדיין לא הזכרנו את השם הקדום של התאריך החגיגי הזה במקרא. אמרנו, לא ראש השנה. אלא מה?

שרה: הוא נקרא יום תרועה, גם זיכרון תרועה. לא נזכר לא שופר ולא תקיעה, אלא בקיצור: תרועה.

דן: עליי להודות על האמת, שהקיצור הזה כמו חידה בעיניי. פאילו המלה תרועה מובנת מאליה. ובעצם, מהי תרועה? אפשר להריע מתוך שמחה, ואפשר להריע לאזעקה. אפשר להריע בפה, ואפשר בשופרות, אפשר בחצוצרה, ואפשר במצלתיים.

שרה: אתה מתכוון לביטוי "הללוהו בצלצלי תרועה".

דן : פן, ועל פן זה לא נאמר בתורה אלא בקיצור נמרץ:
"יום תרועה".

דניאל : פן, אבל יש מסורת של אלפי שנים, ואין כל
ספק שהפונה להריע בשופרות.

דן : בכל זאת, בתורה נאמר "יום תרועה". אבל במשנה
מדגישים דוקא מלה אחרת: לא תרועת שופר, אלא תקיעת
שופר; ועד היום הזה, אין אנו אומרים שבראש השנה "מריעים"
בשופר, אלא תוקעים בשופר. מה ההבדל?

שרה : אני חושבת, שיש הבדל ברור. בספר במדבר
פרק י' נאמר למשה, שיעשה לו שתי חצוצרות כסף, ונאמר
שם, איך ישתמשו בהן, מתי לתקוע ומתי להריע: בזמן מלחמה
צריך להריע בחצוצרות, ולא לתקוע; ובימי שמחה ומועדים
וראשי חודשים - צריך לתקוע.

דניאל : נדמה לי, שאין זה שונה הרבה מן הצפירות
שבימינו. יש צפירת אזעקה, ויש צפירת ארגעה. בצפירת
אזעקה הקולות מקוטעים, מופסקים, עולים ויורדים, ואילו
בארגעה - או לצפירה חגיגית - משמיעים צליל אחד ארוך
וממושך. אילו היינו עושים זאת בחצוצרות או בשופרות,
היינו אומרים, שלצורך אזעקה צריך להריע, ולהרגעה
צריך לתקוע.

שרה : לא רק לאזעקה, אלא לכל התעוררות. באותן
שתי החצוצרות נאמר שם, שאם צריך להסיע את המחנות,
צריך לתקוע תרועה; ולעומת זאת אם קראו לאספה,
כתוב שם: "ובהקהיל את הקהל - תתקעו ולא תריעו".

דן: אבל אם כן, מדוע ראש השנה "יום תרועה" דוקא?

מה ההתעוררות הזאת?

שרה: לי גדמה, שתרועת ראש השנה הייתה ראשית כל תרועת מלך, התרועה שמריעים לכבוד המלך ביום שהוא עולה על כיסא מלכותו.

דניאל: זה יכול להתקבל על הדעת. עלינו לזכור, שלפני תקיעת השופר בבית הכנסת בראש השנה באמת אומרים את הפסוקים המפורסמים מתהלים מ"ז:

עֲלֵה אֱלֹהִים בְּתְרוּעָה / ה' בְּקוֹל שׁוֹפָר

זַמְרוּ אֱלֹהִים זַמְרוּ / זַמְרוּ לְמֶלְכֵנוּ זַמְרוּ

מִלֶּךְ אֱלֹהִים עַל גּוֹיִם / אֱלֹהִים יָשָׁב עַל-כִּסֵּא קִדְשׁוֹ.

ונוהגים לומר זאת שבע פעמים רצופות! כלומר בתרועת שופר מכריזים על מלכות האלהים.

שרה: לא רק על מלכות האלהים. "תרועת המלך" –

זה היה מושג רגיל גם בזמן שהמליכו מלך בשר ודם. הלא בזמן שהציג שמואל הנביא את שאול, כתוב, שהעם הריעו לו ואמרו: "יחי המלך!". אני חושבת, שאין להבדיל בין סוגי תרועות למיניהן: תרועת מלחמה או תרועת שמחה, תרועה בפה או תרועה בחצוצרות ובשופרות כמו שאמרת. כולן נקראו או תרועה, להריע, הריעו, מריעים.

דן: אבל במשנה דומני שיש קצת הבחנה בסגנון.

בתיאורי טקסים שבבית המקדש המשנה נוהגת לתאר כך: תקעו והריעו ותקעו, תקעו והריעו ותקעו. וכך. וגם בראש השנה: תוקע ותקע ותקע.

אלה היו תרועות חגיגות. אבל לשעות צרה אין המשנה

אומרת, שמריעים על הצרה, אלא מתריעים על הצרה, בהוספת
ת על השורש. כלומר עשו מן השם תרועה את הפועל מתריעים,
הכניסו את האות ת לתוך השורש – כמו במקום החלו אמרו
במשנה התחילו; במקום הרים (תרומה) אמרו במשנה תרם.
וכן מריעים ומתריעים. אבל ביסודו של הדבר באמת אין
הבדל: במקרא מריעים בשופר ובפה, ובמשנה מתריעים
בשופר ובפה.

דניאל: כאן כדאי להזכיר, שאין לבלבל התרעה בעין
עם התראה באלף. להתריע לחוד, ולהתרות לחוד: בית
הדין מתרה התראה, באלף (אפשר גם ביו"ד, התריה, אין
הבדל). לעומת זה התרעה, בעין, פירושה קולות תרועה,
בשופרות או בפה. ואין אומרים "להתריע מפני" – הלא אין
זו אזהרה – אלא "להתריע על", להתריע על צרה שכבר
באה. ומתריעים עליה בשופרות ובתפילות בשביל שתיפסק.
התרעה והתראה – שני שורשים שונים, ושני מושגים שונים
זה מזה.

שרה: עליו להתודות, שאחרי כל הדיבורים האלה
עדיין אינני יודעת, מהי תרועה. אני מתכוננת מבחינה אקוסטית,
מבחינת האוזן. אתה בעצמך אמרת קודם, שאפשר להריע
(או להתריע) גם בפה וגם בשופרות. והנה בתנ"ך הריעו גם
לשמחה וגם לחרדה. אפילו בשעת אסון ובהספדת המת נאמר
בתנ"ך שהריעו – וייללו (למשל בישעיהו ט"ו, במשא מואב).
ואני שואלת: אילו מיני קולות היו הקולות האלה?

דן: את שואלת שאלה, שאי אפשר להשיב עליה. מי
יכול לדעת היום, איך הריעו לפני אלפי שנים? הלא אין

לנו הקלטות. אבל עצם התופעה הזאת אינה מופלאה כל כך. הקשיבו, למשל, לקולות של שכנינו הערבים, פשהם שמים אצבע בין השפתים ומשמיעים רעדודים כאלה, קולות מרתתים. כמו במאנדולינה, כמו "טרמולו". זה דומה במקצת ליללת תנים. דניאל: בערבית קוראים לזה "זַע'רודה".

דן: והנה גם את היבבות האלה הם משמיעים בכל התרגשות של המונים, גם בחתונות וגם בהלויות המת (שמענו זאת ברדיו בהלויות של עבדול נאצר), גם בהפגנות זעם וגם בהפגנות שמחה. אילו חיפשתי מלה עברית לקולות האלה, לא הייתי מכנה אותם, כמו שאמרת "זַע'רודה", אלא תרועה. כך הם מריעים. שרה: אבל אין לך כל הוכחה, שפך הריעו גם היהודים בימים ההם.

דן: ודאי שלא. וכי מי יכול לדעת זאת? גם בימי התלמוד כבר לא ידעו. המלה תרועה שבמקרא מתורגמת בשפות העתיקות שבימי התלמוד בכמה אופנים. יש מתרגמים יללה (פגון בתרגום הלאטיני), ויש מתרגמים יבבה (בתרגום הארמי). אבל מהי יבבה? האם הפונה לגיחות? או ליללות? — זאת התלמוד עצמו שואל, ואינו מכריע.

שרה: איך תגדיר את ההבדל בין גניחה ליללה? דניאל: אני חושב, שההבדל ברור. הגניחה — ארוכה במקצת, עולה ויורדת, כמו בצפירת אזעקה או כמו בסערת רוחות. לעומת זה היללות — חלקי ה"טרמולו" שלהן קצרים מאוד, כמו אדם שרועד מקור. או כמו "זַע'רודה". שרה: אבל בבית-הכנסת אני שומעת את כל הקולות האלה, גם זה וגם זה, מפל המינים.

דן: בודאי, משמיעים את כולם, מפני שאין ודאות מהי תרועה. מריעים בשופר בכל הצורות, כדי לקיים את המצוה בכל אופן ולהסתלק מן הספק.

דניאל: אבל היום אין מכנים את הקולות האלה "גניחות", ולא יללות, כמו שמכנים אותם בתלמוד. קוראים להם שמות אחרים. אתם יודעים, שבבית-כנסת יש תוקע ויש מתקיע. המתקיע לוחש לתוקע מה עליו להשמיע. ובכך ל"גניחות" שבתלמוד, הוא קורא שְׁבָרִים – שלושה שברים; וליללות" שבתלמוד, כלומר הרטיסים הקטנים והקצרצרים, ה"טְרָמולו", הוא קורא תרועה. וכמו שאמר דן: הואיל ואין ודאות, מה הייתה התרועה שבמקרא, משמיעים את התרועה, כידוע לכם, בשלושה אופנים: פעם אחת בצורת שברים עם תרועה, (כלומר עם "טְרָמולו"), פעם שנייה בצורת שברים בלבד, ופעם שלישית בצורת תרועה בלבד (כלומר רק "טְרָמולו"). דן: אבל תמיד מתחילים בתקיעה וגומרים בתקיעה – כדברי המשנה: "תוקע ומריע ותוקע". בתלמוד מגדירים את זה כך: "פשוטה לפנייה, ופשוטה לאחרייה" – כמו סנדויץ', תקיעה מכאן ומכאן, וכל התרועות לצורותיהן – תמיד באמצע.

שרה: אני חושבת, שטוב שמכנים את הקולות האלה תרועה, ולא יללה. יללות! שם נורא. כאילו ראש השנה יום של בכי וצום. הלוא לפי המסופר בנחמיה – הוא צריך להיות יום של שמחה. כתוב שם, שנחמיה לא נתן להם לבכות ולהתאבל, אלא ציוה עליהם "לאכול משמנים ולשתות ממתקים" ולשמח, והם הלכו לעשות שמחה גדולה. כך כתוב שם. דניאל: אין כל ספק, שזה חג של שמחה כשאר החגים,

אף על פי שהוא נחשב יום הדין. אבל בלשון רגילה של מקורותינו משום מה אינו נקרא חג. חכמי המשנה קוראים לכל אחד משני הימים – יום טוב: "יום טוב של ראש השנה". ולשני הימים – "שני ימים טובים": "יום טוב ראשון של ראש השנה", ו"יום טוב שני של ראש השנה". הביטוי יום טוב פירושו: יום משתה ושמחה. גם על שמחה פרטית, כגון אדם שהשיא את בנו, או ניצל מאסון, היו אומרים בעברית, שהוא עושה יום טוב לאוהביו ולידידיו. וכן "יום טוב של ראש השנה".

דן: ובכל זאת אין זה חג פכל החגים. בכל החגים אומרים את פרקי הלל – אפילו בכל ראש חודש! ובראש השנה אין הלל. תרועה בשופרות – כן, אבל לא הלל. ויש על כך משל יפה בתלמוד: "אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא: ריבוננו של עולם, מפני מה אין ישראל אומרים שירה (הפונה לשירת הלל) לפניך בראש השנה וביום הפיפורים? אמר להם: אפשר מלך יושב על כיסא דין, וספרי חיים וספרי מתים פתוחים לפניו – וישראל אומרים שירה?!" ובכן אתם רואים? זה חג מיוחד במינו. הוא נחשב יום חמור כיום הדין – ועם זה נקרא יום טוב.

דניאל: ואני חושב, שעם כל ההרהורים האלה אנחנו צריכים להתרגל למונחים המסורתיים: יום טוב ראשון, יום טוב שני, שני ימים טובים. זו ההגדרה המדויקת ביותר: שני ימים טובים של חג אחד. ולענין חומרת יום הדין שאמרת, והבכיי והיללה שהזכרת – תפיסת רוחו של החג הזה באמת שונה במקצת מדורות לדורות, ממקום למקום, ומעדה לעדה.

שרה: בתיאורי תולדות המנהגים קראתי, שבדורות הקודמים נוסעים מאשכנז, שהיו מזדמנים לארצות הרחוקות שבמזרח, היו תמהים שלא מצאו שם בראש השנה את הרצינות החמורה, שהורגלו בה בארצות אשכנז.

דניאל: אבל בדרך כלל מנהגי ישראל מחלקים את היום לשני חלקים: חלק התפילה שבבית-הפנסת - רציני וחמור פיאה ליום הדין. אבל משעה שהמתפללים חוזרים לבתיהם, הרי הוא יום משתה ושמחה - ממש כמסופר בנחמיה, כמו שהזכרת: יום טוב לכל דבר. וכמו שאמרתי, יש תפיסות שונות גם בנוסחות התפילה. גם עד היום הזה, בקדושת היום של ראש השנה, בנוסח אשכנז וספרד, אין אומרים "מועדים לשמחה חגים וזמנים לששון" - כאילו מאימת יום הדין. אבל במנהג איטליה - שהוא נוסח קדום שיונק ממנהג ארץ-ישראל הקדמון - אין משנים את ראש השנה משאר החגים, ואומרים גם בראש השנה: "מועדים לשמחה, חגים וזמנים לששון". בלא הסתייגות. על כן הבה נברך זה את זה ואת כל ידידנו בברכת שנה טובה וימים טובים וגם חג שלמח.

על ענייני לשון במחזורי ראש השנה ויום הכיפורים

דניאל: אנחנו אחרי ראש השנה ולפני יום כיפור,
מה שקוראים במליצה "בין כֶּסֶה לְעֶשׂוֹר" ו...
דן: אולי פדאי שנברר מיד, מה פירוש "בין כֶּסֶה לְעֶשׂוֹר"?
דניאל: לא, לא. חבל על הזמן. הלא זה מוסבר בכל
מילון, במלה כֶּסֶה או כָּסָא¹. מוטב שנעסוק בשאלות אחרות,
קשות יותר. ובכן לפנינו כאן שני מחזורי תפילות, מחזור
של ראש השנה ומחזור של יום כיפור, ואנו רואים בהם
הרבה בעיות לשון. הבעיות האלה מעסיקות אותנו לא רק
עכשיו, אלא כל השנה.

שרה: הדבר הפולט ביותר לעיניי, שאיני יודעת מה
שמו של היום: יום כיפורים, או יום כיפור? על שער המחזור
שלי פתוב יום כיפור.

דן: ואצלי כתוב יום הכיפורים. אבל בפנים פתוב:
תפילת ערב יום כיפור.

דניאל: ובתוך התפילות?

דן: ובתוך התפילות פעמים כך ופעמים כך.

דניאל: אני חושב, שאין זה סתם פעם כך ופעם כך. בכל
המקורות הקדומים, במקרא ובמשנה ובתלמוד – על פי רוב

---

1. ע"י בתוספת שבסוף הקונטרס.

אין יום כיפור, אלא יום הכיפורים. וגם בתפילות כך. אלא שבפיוטים, כלומר, בפרקי השירה שנוספו על התפילות, והם מאוחרים מן התפילות – שם יש הרבה פעמים יום כיפור. ש ר ה : הנה באמת הפיוט המפורסם: "בראש השנה יכתובן וביום צום כיפור יחתמוך...". – כיפור, ולא כיפורים. דן : יש עוד. הנה במחזור שלפניי: "אז ביום כפור סליחה הורית וכו'".

דניאל : ובכן, באמת, הצורה המאוחרת, יום כיפור – בעיקר בפיוטים. והדבר המעניין, שכאשר פסק הדיבור העברי, נשאר השם הקצר הזה דוקא: יום כיפור – גם בדיבור של האשכנזים וגם בפי הספרדים, כלומר גם בידיש וגם בלאדינו יום כיפור – כמו בפיוטים. אינני יודע מדוע, אולי בהשפעת ארמית. ונמצא בלשון הדיבור של ספרדים גם צורה קצרה מזו – כיפור בלי "יום".

ש ר ה : בלשונות הלועזיות באמת אין מתרגמים את יום הכיפורים בלשון רבים. למשל, הם מתרגמים: יום הסליחה, יום הכפרה, יום הפיוס וכדומה – תמיד בצורת מספר יחיד. בלועזית הדבר טבעי.

דניאל : בכל זאת אי אפשר לומר שיום כיפור צורה לועזית! גם הוא שם עברי, אמנם מאוחר, אבל פשר לא פחות מיום הכיפורים. אפשר לסכם כך: כיפורים – צורה עתיקה וספרותית; כיפור – צורה צעירה ממנה ומדוברת. ואתם יודעים מהי "צעירה" במושגים שלנו: נאמר, צעירה בת 1500 שנה...

ש ר ה : הזכרת ארמית ותרגומים. והנה הדבר הראשון,

כשאני פותחת את המחזור – "כָּל נְדָרִים". לא כל כך קל להבין. יש היום הרבה צעירים שמבינים את השפה הזאת? דן: יש. לא נורא. אבל האמת היא, שהיו מחזורי תפילה עתיקים, שהיה בהם גם נוסח עברי, והוא מתחיל כך: "כָּל נְדָרִים ואסרים ושבועות וקיומים וחרמים, שנדרנו ושארנו ושנשבענו וכו'" – הפול בעברית. וכך באמת בנוסח איטליה.

שרה: אני מנסה להבין את הפלל הזה של כל נדרי. אני רואה, שיש כאן כלל פשוט: במקום נְדָרִים – נְדָרִים, חֲרָמִים – חֲרָמִים, שְׁבוּעוֹת – שְׁבוּעֵי.

דן: כן, זה לפי הדקדוק שבתלמוד. זו צורת הריבוי: נְדָרִים, חֲרָמִים, ויש גם בעברית שלנו; למשל "חילופי גְּבָרִים" – מה זה גברי? – גְּבָרִים. או: "נְכָסֵי דָלָא נְיָדִים". מה זה נכסי? – נְכָסִים.

דניאל: אבל יש צרות צרורות מן המלים הארמיות האלה. פל אחד חייב לדעת שגברי פירושו "גברים"? ומה זה נייד? ומה זה דלא? דלא נייד? – מי שלא למד תלמוד, איננו יודע, איך עליו להשתמש במלים המזרות האלה, ולא איך הוא צריך לקרוא אותן. אם אתם רוצים להיות בטוחים שבינו, אני ממליץ שתדברו במלים עבריות. בחדשות שברדיו למשל, אין אומרים "חילופי גברי", אלא פשוט: חילופי אישים.

שרה: ואני יש לי עוד נימוק אחר. נניח, שראש הממשלה תרצה להתפטר, שיחליפו אותה – כלום אפשר לומר "חילופי גברי"? ...

דניאל: גם אין כל צורך לומר נכסי. "נכסי דלא נידיי"?
חבל על השיניים. אפשר לומר זאת בעברית ובקיצור: מקרקעים.
מס שבה מקרקעים, משרד לרישום מקרקעים, בלי "נכסי"
ובלי "נידיי".

דן: אבל נְדָרִי? כָּל נְדָרִי? גם בלי כל נדרי?
דניאל: חס ושלום, לא אמרתי. לא באנו לתקן
תפילות. דיברתי בעניין של יום יום. מה שאפשר לומר בעברית
– צריך לומר בעברית, ולא להצטעצע במלים ארמיות,
שאין איש מבין אותן.

שרה: יש לי שאלה, שאני קצת מתקשה בה. במחזורים
של יום כיפור אני רואה כאן טור ארוך של בקשות:
מי שענה לאברהם וכו' הוא יענו.
מי שענה לאליהו בהר הכרמל – הוא יענו.

וכן כ-20 פעם. יש כאן דבר מעניין. מתחילים "מי שענה
ל-", ומסיימים יענו. לא "יענה לנו", אלא יענו, כלומר יענה
אותנו. עונים את, או עונים ל-?

דניאל: נדמה לי, שאת בעצמך כבר נתת את התשובה:
מי שענה למשה, לאברהם, לאליהו – עם שמות פרטיים. אבל
עם כינויים: יַעֲנֵנִי, יַעֲנֵנוּ, עֲנֵהוּ וכו', עֲנִיתִיךָ, עֲנִיתָנִי, יַעֲנֵנוּ וכו'.
הבדל פשוט.

דן: ואני חושב, שזה הרבה יותר מסובך, מפני שהבקשות
האלה (יענו, יענו, ענו) הלא הן מיוחדות ליום של צום,
והן לקוחות מתוך מסכת תענית, והנה שם כתוב תמיד את:
"מי שענה את אברהם הוא יענה אתכם, מי שענה את אליהו
בהר הכרמל הוא יענה אתכם" – תמיד את!

שרה: כמו במקרא: "וישבתו שלושת האנשים האלה מעונות את איוב". את!

דן: נכון. וכן התפילה במשנה. והנה פשהתקינו את התפילה הזאת למחזור שלנו, שינו את הניסוח: במקום "ענה את" – "ענה ל".

שרה: וגם בתפילות הקבוצות של כל השנה אני רואה כאן: "ועונה לעמו", ולא "עונה את עמו".

דניאל: אני רואה, ששוב אנו חוזרים לענין הארמית. אתם יודעים, שבארמית כמעט אין את, ולא מעין זה. תמיד ל-. למשל בסיפורי דניאל, שהם כתובים ארמית, לא כתוב, שהמלך עונה את דניאל, אלא עונה לדניאל. בימי המשנה עוד התפללו בנוסח ענה את. אחר כך התרגלו לומר "ענה לדניאל", "ענה ל". וכך נשאר עד היום.

שרה: למען האמת, אין זה מטריד כל כך. למעשה, מי יאמר היום "ענה את משה, ענה את דניאל"? אבל יש לי שאלה, שהיא באמת מטרידה בדיבור היום-יומי. פולנו למדנו בבית-הספר, שלפי הדקדוק צריך לומר בציווי ובעתיד "מְחַקְךָ, יְמַחֵק" – בפתח. וזה בגלל האות ח"ית, כמו רְחֵץ, בְּחַר, לְחַץ. והנה אני רואה מנוקד כאן בקביעות בחולם מְחֻקְךָ! "מְחֻקְךָ ברחמיך הרבים כל שטרי חובותינו". ואת זה אומרים הרבה פעמים בכל הימים האלה – ותמיד בחולם: מְחֻקְךָ.

דן: אני באמת אינני יודע, מי זה פסק, שצריך לומר מְחֻקְךָ. למען האמת, במחזור שלי יש הערה למטה, שיש

מנקדים מְחַק. אבל בתוך התפילה אני רואה בכל המחזור
מנוקד מְחַק. מה מחייב אותנו לומר מְחַק?

דניאל: אתה שואל מה מחייב? המורים לדקדוק רגילים
לבנות הפול על ניקוד התנ"ך. ובניקוד התנ"ך, האותיות
הגרוניות על פי רוב מחייבות פתח. למשל: יְבַחַר, יִזְעַק,
יִגְאֵל, יִסְעֵד; וכן בציווי: בְּחַר לְךָ, זְעַק, גְּאֵל, סְעֵד. ועל פי
זה הם חושבים שאנו צריכים לומר מְחַק.

שרה: למשל בקהלת: טוב אשר תִּאָחַז בְּזָה וגם מזה
אל תנח ידך – כתוב תִּאָחַז או תִּאָחַז?

דן: ובתורה: ונפש פי תִּמְעַל מעל. כתוב תִּמְעַל או
תִּמְעַל?

דניאל: אני רואה, שאתם רוצים לבלבל אותי. לא
אמרתי, שתמיד בפתח. אמרתי: על פי רוב בפתח. והוא
המשנה של הרבה מורים. שוכחים ש"רוב" אין פירושו "הכול".
ושוכחים שכל זה רק בתנ"ך. מחוץ לתנ"ך יש הרבה פעלים
לגמרי לא לפי הפלל הזה. למשל: בתנ"ך מנוקד יִשְׁחַט
אֶסְחַט, יִרְחֵץ; ובתלמוד פותבים אותם בוי"ו: יִשְׁחוּט, יִסְחוּט,
יִרְחוּץ – ועוד פעלים רבים כאלה. טוב, לא נבלבל שלא
לצורך, ונניח שנהג לפי הניקוד שבתנ"ך. אבל הפועל מחק
איננו נמצא בתנ"ך. מדוע אנו חייבים לומר מְחַק, יִמְחַק?
אין כל טעם לפלל הזה.

דן: אתה אומר שאין מוחקים בתנ"ך. ומה המלה בתנ"ך
במקום מחק?

שרה: למחות: יימחה, יימח שמו" – ולא "יימחק שמו".
ואיך אומר משה? מחני נא מספרך.

דן : מעניין מאוד. את הבאת את הדוגמה שלך מן התפילה: "אבינו מלכנו, מחוק ברחמים הרבים וכו'". ואני רואה על יד זה בסמוך: "אבינו מלכנו, מְחָה והעבר פשעינו וחטאותינו מנגד עיניך". ובכן פעם מחה, פעם מחוק: התחיל בסגנון תנ"ך, והמשיך בעברית תלמודית. מה דעתכם על ערבוב הסגנונות האלה? סתם כך מחליפים מלים?

דניאל : לא, לא. אין זה סתם כך. שימו לב, שפל אחת משתי המלים יושבת יפה יפה בתוך הסביבה שלה ובהקשר שלה. בראשונה כתוב כמו שאמרת: "מחה והעבר פשעינו וחטאותינו מנגד עיניך" – כל שש המלים תנ"כיות הן, סגנון אחיד. ובכן לא מחוק, אלא מחה. ובפקשה השנייה – להפך: "מחוק ברחמין הרבים כל שטרי חובותינו". כאן המלים מאוחדות – שטרות, חובות, מלים שאינן בתנ"ך – ולזה מתאים יותר לומר מחוק, ולא מחה. זה, כמוכן, עניין של טעם. מחברי התפילות האלה ידעו פרק בסגנון.

שרה : מה אומר לך? השפה העברית שפה קשה. כמה עמל עמלנו בכיתה לזכור את הפלל הזה בגרוניות, שצריך לומר מְחָק. עכשיו אני רואה, שאין כל טעם לחומרה הזאת. היה קשה ללמוד, ועכשיו יהיו קשה לשפוח.

דן : חפי, חפי. העניין הזה עדיין לא נגמר. יש עוד מלה כזאת: למחול. ושוב אותה השאלה: יְמַחֵל? יְמַחֹל? איך? בכל סיפורי התלמוד והאגדה שלמדנו בבית הספר אני זוכר היה כתוב בו"ו: ימחול, תמחול, מחול לי. והנה קרה דבר מוזר. ברגע שהתחילו לנקד לנו את הסיפורים האלה – מוחקים את הו"ו ומנקדים פתח: מְחַל לי.

שרה: נכון. גם ב"ספר האגדה" מנקדים בפתח: מְחַל לִי.

דן: ואני מבטיח לך, שבכל אותם הסיפורים במקורם, המלים כתובות בו"ו. בכל בית-דפוס יושב לו נקדן, והוא חושב שהוא צריך לתקן כביכול: מוחק את הו"ו ומנקד פתח: יְמַחֵל, מְחַל לִי.

דניאל: למה לכם לחפש באגדות. בואו ונתבונן כאן במחזורים. פה יש דבר מעניין ביותר. עשרות פעמים מנוקד: סֶלַח לָנוּ מְחַל לָנוּ, סֶלַח וּמְחַל וכו' – תמיד בפתח. וזה מובן. בשכונות עם סֶלַח הדבר טבעי מאוד. סֶלַח וּמְחַל, שניהם בפתח. אבל יש תפילה בלי סֶלַח, למשל: "אלהינו ואלהי אבותינו, מְחַל לעוונותינו ביום הכפורים הזה", וכתוב בפירוש בו"ו. על כל פנים במחזורים הישנים.

שרה: אבל אצלי אני רואה תיקנו גם כאן וניקדו בפתח: מְחַל.

דן: בכל זאת, אני חושב שהמסקנה ברורה. אין לנו כל רשות למחוק את הו"וים האלה, וצריך לומר מחול, בדיק כמו שניקדו כאן את המלה מחול.

דניאל: זה מזכיר לי מעשה ביהודי אחד, שנודמן ביום פיפור לבית-הפנסת במקום זר, ולא התמצא בנוסח התפילה שלהם. הוא היה יהודי פשוט, כמו שאומרים מ"עמֶדָה, והתקשה קצת באותיות הקטנות. והנה הוא שומע החזן רץ רץ, מתפילה לתפילה: אבינו מלכנו, קְתַבְנוּ, קְתַמְנוּ, מְחֹק, קְתוּב, מְחֹק – עד שהתבלבל לגמרי ולא ידע איפה לדפדף. מה עשה? סגר את המחזור העבה שלו, ואמר בעל פה, ובקיצור:

ריבונו של עולם, אני יש לי רק תפילה אחת, ואני מתחנן
לפניך: אל תכתוב ואל תמחוק.

שרה: תמחוק אמרת. ובכן – המסקנה ברורה. זוהי
הצורה הרצויה.

דן: ואת אמרת ובכן. איני יודע אם שמתם לב למלה
ובכן שבמחזורינו. כל המחזור מלא ממלה זו. כמעט לפני
כל פיוט מתחילים ובכן. ובכן ויהי בישורון מלך, "ובכן
יהי רצון מלפניך", "ובכן יתקדש שמך", "ובכן אין כמוך
באלהים", "ובכן אמרו לאלהים".

שרה: לי לא כל כך ברור מה רוצים לומר במלה
הזאת. אילו היית צריך לתרגם אותה למלה אחרת בעברית,
איך היית מתרגם?

דן: איני צריך לחפש הרבה. יש לי כאן תרגום מדויק.
במחזור שלי יש חילופי נוסחאות. והנה אני רואה פתוב:
"ובכן תן פחדך וכו'"; אחר כך; "ובכן תן כבוד וכו'";
ואחר כך שוב "ובכן צדיקים יראו וישמחו"; ובסוגריים: "ואז
צדיקים יראו וישמחו". כלומר, יש גורסים ובכן ויש גורסים
ואז. במקום ובכן אפשר לומר ואז. ואין כל הבדל. ובכן
פירושו "ואז".

דניאל: החילוף הזה – ובכן, ואז מעניין מאוד. אני
זוכר איך רדפו המורים אותנו עד חרמה, אם כתבנו אז,
"ואז פן, אז לא, אז לך". את כל ה"אזים" מחקו בחמה שפוכה.
ומה יצא מכל זה? שבמקום אז אומרים אם פן: "לך אם פן,
קח אם פן" – וזה גרוע שבעתיים. מה פסול יש במלה אז?

ואם לא אז, אפשר לומר ובכן. זה הביטוי הנכון ביותר.
אבל לא "אם כן"! זה עניין אחר. אתם יודעים, מתי יש
לומר "אם כן"?

שרה: אני יודעת. נשים, שאינן רוצות ילדים, אומרות:
"אם כן, למה זה אנכי?!" אני מתכוננת לדבריה של רבקה
בספר בראשית.

דניאל: זהו. רבקה עמדה להתחרט, לשנות את רצונה
מן היסוד, להפוך את שיקול הדעת. לפיכך אמרה "אם כן"
— למה זה אנכי?!— ואל נשכח: אם כן לעולם מודגש מאוד,
ורק בתחילת המשפט, לא בהבלעה ובהסגר. הביטוי
אם כן יש בו כעין היפוך המחשבה, תפנית למסקנה אחרת.
דן: ואני אומר: אם כן, אין לדבר סוף. ואנו מתקרבים
לסוף.

שרה: טוב. אם כן (סליחה: ובכן) לא נאמר אם כן,
אלא ובכן. ובכן — נסיים. אבל לפני הסיום יש לי שאלה
בעניין הלוח. הלא עשרת הימים מראש השנה עד יום כיפור
נקראים "עשרת ימי תשובה" ובאמצע ישנה שבת אחת. השבת
הזאת הלא היא אחד מעשרת ימי התשובה. והנה בקצת
מחזורים כתוב "שבת תשובה", אך בלוח שלי וגם במחזורים
אחרים לא כתוב "שבת תשובה", אלא "שבת שְׁבָה" — בלי
תי"ו. מה זה שְׁבָה?

דן: במבטא שלך את מדייקת יותר מדיי. לא שְׁבָה,
אלא שְׁוָבָה. "שבת שְׁוָבָה", הטעם מלעיל, בהברה שוֹ.

שרה: מדוע שְׁוָבָה?

דן : על שם הפסוק מהושע: שׁוֹבָה יִשְׂרָאֵל! בשבת הזאת
מפטירים בקריאת הפרק האחרון מהושע, "שובה ישראל",
ומכאן השם "שבת שובה".

דניאל : ואנו מתקרבים ליום הכיפורים.
ובכן – גמר חתימה טובה.

בֵּין כֶּסֶה לְעֶשׂוֹר וַיָּמִים נוֹרָאִים

לבקשתו של מחבר הקונטרס אני מוסיף הערה על שני כינויים רווחים לימי ראש השנה ויוה"כ ולימים שביניהם.

האחד – הכינוי "בין כסה לעשור", המציין את עשרת הימים הראשונים של תשרי. השמות כֶּסֶה, עֶשׂוֹר – ברורים: כֶּסֶה ע"פ הפסוקים בתהלים פא, ד"ה "תקעו בחדש שופר בכסה ליום חגנו. כי חק לישראל הוא משפט לאלהי יעקב" ולפי מה שדרשו בהם חז"ל (ביצה טז ע"א; ויקרא רבה, פרשה כט ועוד) הריהו כינוי לראש השנה. עֶשׂוֹר הוא ציונו של יום הכיפורים בתורה (ויקרא טז, כט; כג, כז; במד' כט, ז). וככה הם משמשים הרבה בפיוטים ככינויי שני הימים האלה.

הכינוי העממי "בין כסה לעשור" לכל עשרת הימים מקורו בפיוטי הסליחות.

וכך אנו מוצאים בפזמון לצום גדליה (מנהג פולין ומנהג ליטא) לר' בנימין בן זרח:

הוֹרִיתָ דָּרְךָ תְּשׁוּבָה לְבֵת הַשׁוֹבָבָה
בֵּין כֶּסֶה לְעֶשׂוֹר עֲדִיךָ לְשׁוּבָה.

ובסליחה אחרת לעשרת ימי תשובה (לר' אליעזר בר' שלמה):

בֵּין כֶּסֶה לְעֶשׂוֹר הַשְּׁלֵכְנוּ רַע שְׂאוֹר

פלומר, בין ראש השנה ליוה"כ עזבנו את החטאים של יצר הרע.

והשני – זה הפינני "ימים נוראים". מובנו ברור: הימים שבני אדם יראים ונפחדים בהם מאימת יום הדין. אולם היכן ומתי נולד הפינני ומה הם מקורותיו הכתובים?

נראה, כי בפעם הראשונה נמצאו בסליחתו של הפייטן ר' אפרים בן יעקב מבונא מימי מסעי הצלב¹. הסליחה אינה נפוצה היום, הואיל והיא מצויה רק במנהג מערב אשכנז (ונאמרת שם בערב ראש השנה)².

וזה לשון הסליחה (הפותחת "אני עבדך בן אמתך"):

אֲנִי עֶבְדְּךָ בֶּן אֲמֶתְךָ
בְּרַב חֶסֶדְךָ אָבוֹא בֵּיתְךָ
מְחַר בַּיּוֹם קְדוֹשׁ לְפָקְדְנִי בִישׁוּעָתְךָ...
אֶעֱיָרָה שַׁחַר, וְלֹא שַׁחַר יַעֲרִינִי
בַּיָּמִים הַנּוֹרְאִים אֲשֶׁר פָּחַד קְרָאֲנִי
לְפָנַי בּוֹא יוֹם הַגָּדוֹל לְדוֹגְנִי...

אמנם כאן יוכל הטוען לבוא ולטעון, שאולי אין הפינני "הימים הנוראים" מכון כאן לראש השנה וליוה"כ דוקא, אלא לימים שהם נוראים ממש, ימי הגזרות והשמדות של מסע הצלב באשכנז, ובהם משכים הפייטן בערב ראש השנה להתודות ולבקש רחמים.

ואף על פי כן יש בידנו ראיות לקדמותו של פינני זה, שמקורו במסורת אשכנז, ומחזיק אני טובה לחכם מר

1. נולד בשנת ה' אלפים תרצ"ג.

2. ונדפסה גם ע"י א"מ הברמן בידיעות המכון לחקר השירה

העברית, כרך ז', עמ' 256.

ג' ברגרין, שציין לי שלושה מקורות מספריהם של גדולי הפוסקים באשכנז, דורות אחדים אחר הפייטן ר' אפרים.

וכך נאמר בספר מרדכי על מס' בבא קמא, סי' קמט:
וכן נהגו הקדמונים, שאין קובלין בביהכ"ג לא בניסן ולא
בימים הנוראים.

ושם בבא בתרא, סי' תעח:

כיון שמהנהג הוא בכל תפוצות הגולה במקום שיש להם אחד
או שנים פחות ממגן – שמשכירין (= שזכרים) להשלים את
המגן בימים הנוראים.

ובהגהות מיימוניות, הלכות תפלה יא, א:

עיר שאין בה אלא עשרה, ואחד רוצה לצאת משם בימים
הנוראים, שפופין אותו לישראל או להשכיר (= לשפור)
אחר במקומו.

עד כאן על שימושי הכינוי "ימים נוראים" במקורות.
לעצם הרעיון יפה המדרש המובא בתנחומא, פ' וישלח:

וה' נתן קולו לפני חילו (יזאל ב):

"נתן קולו" – זה ראש השנה שבו תקיעות
שופר.

"לפני חילו" – אלו ישראל שהן מזדעזעין וחרדין
מקול השופר וחזרין בתשובה כדי לזכות ביום
הכיפורים, שבו ספרי חיים וספרי מתים נחתמים.

---

1. המדרש דורש כאן חילו מלשון חיל ("ישראל") ומלשון חיל
("מזדעזעין") כאחד.